

A KÁLI-MEDENCE FALVAINAK OKTATÁSÜGYÉHEZ

Esetleges adatok közlésével tudunk csak hozzájárulni a címben jelzett régió alsó fokú oktatásának történetéhez, mert azonos időből tökéletes, valamennyi felekezetre kiterjedő metszetet nem sikerült fellelni. Külön kell azonban tárgyalni az egyes felekezetek iskoláit, hiszen csak így kaphatunk helyes összképet a Káli-medence falvainak oktatási, művelődési vagy akár műveltségi helyzetéről. Tanulmányunkban elsősorban arra szeretnénk választ keresni, hogy milyen volt a korabeli intézményhálózat és ez megfelelt-e kora igényeinek.¹

AZ ÍRÁSTUDÁS KÉRDÉSÉRŐL
A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Benda Kálmán a XVIII. század iskolázottságáról és írástudásáról megállapította, hogy a mezővárosi elöljáróság írni tudása a Dunántúlon 42% -os, a falvakban ugyanez az arány 11,4% -os volt. Ha ezeket az értékeket megyékre vetítjük, akkor a korabeli Zala megye (hiszen századunk közepéig ehhez a megyéhez tartoztak a Káli-medence falvai) a se-reghajtó; 3% -kal mélyen a dunántúli átlag alatt van. Ehhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy Zala megye 539 falujában mindössze 149 tanító működött.²

Milyen volt az írni-olvasni tudás a Káli-medence egyes községeiben? Az 1767-es és 1777-es úrbéri összeírásokban található kérdőpontokat a helységek elöljáróinak aláírásukkal kellett hitelesíteni. Ezekből a hiányosan fennmaradt összeírásokból következtethetünk a korabeli írni tudásra.³

Település neve	Alá- írások száma	Tud írni	Nem tud írni
Balatonhenye	8	3	5
Kövágóörs	12	—	12
Kékkút	6	—	6
Köveskál	5	1	4
Szentantalfa	6	—	6
Szentbékálla	13	—	13
Káptalantóti	9	—	9
7 községben összesen	59	4	55

Tehát a XVIII. század közepén az 59 községi elöljáró közül mindössze 4 tudta a nevével leírni, a hitelesítők 6,78% -a. Ez a szám önmagában elriasztó, de figyelembe kell venni, hogy a tanítók ez időben csak azoknak tanítottak írást, akik ezt igé-

nyelték. Az írás-olvasás önmagában tehát nem adott ebben a korban társadalmi rangot.⁴ Zala megye 568 településéből csak 220 olyan összeírás érkezett be, ahol legalább egy aláírás szerepelt. Az összeírásokból hiányoznak azonban többek között (Zala/Egerszeg, Kanizsa, Kiskomárom, Keszthely, Csapok és Tapolca választai is, ahol az átlagosnál magasabb lehetett az írásbeliség. A Káli-medence falvainak összeírásaiból Balatonhenyén a bíró és két esküdt, Köveskálon az egyik esküdt tudta leírni a nevét. Tehát a XVIII. század második felében a községek lakóinak nem volt mindennapos tevékenységük a betűvetés, a gazdasági, társadalmi szokások ezt nem tették szükségessé, s bár az iskoláztatás és az írástudás szintje a XVIII—XIX. században jelentős mértékben emelkedett, a parasztság döntő többsége nem volt írástudó ember, kultúrája elsősorban szájhagyományokra támaszkodott. Ismereteit a hagyományos szóbeli, jobbágyi művelődésből merítette.⁵ Ezért van, hogy a falu egyetlen írástudó embere (a plébánost vagy a lelkészt leszámítva) a tanító, akinek éppen ezért el kell látnia a községi notárius feladatát is, és hiába akarták ezt a feladatot a későbbi rendeletek levenni a válláról, ez elsősorban azért nem sikerült, mert a falusi írásbeliség még nem ért el ez idő tájt magasabb fejlettségi szintet, amely csak a korszerű polgári alsó fokú közigazgatás bevezetésétől válik majd lehetővé, így megszűnnek vagy a minimumra csökkennek a falusi tanító közigazgatási feladatai.

Mielőtt felekezetenként vennénk sorra — a fennmaradt források alapján — az egyes iskolákat, vessünk egy pillantást a népességszámra. Az első magyarországi népszámlálást II. József végeztette el 1784 és 1787 között. Ez az egyetlen adatsorunk, melyből következtethetünk a korszak, ill. a régió falvainak népességére. A táblázatból ezúttal a legfontosabb az utolsó adatsor, a „sarjadék” száma.⁶

Helység neve	Házak száma	Csalá- dok száma	Tényl. népes- ség száma	Nők száma	1—12 éves férfi- sarjadék száma
(Balaton)Henyé	113	150	622	298	60
Kékkút	50	61	269	124	48
Kövágóörs	275	325	1279	654	129
Köveskál	183	210	822	426	57
Mindszentkál	74	66	294	146	35
Monostorapáti	106	141	681	324	104
Salföld	107	91	373	183	55
Szentantalfa	113	136	629	316	50
Szentbékálla	124	120	674	226	61

A KATOLIKUS KISISKOLÁK

Kosáry Domokos szerint a falusi iskolák fő feladata — a feudális uralkodó osztály szemszögéből — elsősorban nem bő tárgyi ismeretekkel felvértezett országglakók, hanem engedelmes alattvalók nevelése volt, kik elfogadják a fennálló rendszert, és ebbe a társadalomba beilleszkednek. Céljuk volt még egy bizonyos csekély számú „közvetítőréteg” kiemelése, kik — mint papok vagy tanítók — a feudális eszményképeket hivatottak tovább mélyíteni az őket követő generációkban.⁷ Az alsópapság jelentős része paraszti sorból származott, s a papnak készülő fiuknak elengedhetetlen volt bizonyos alapvető ismeretek megszerzése ahhoz, hogy a magasabb iskolában megállhassák a helyüket. Ezért aztán a falusi iskolákat felekezetek szerint szervezték, és mindenki szerette volna saját felekezethez tartozó iskolába adni gyermekét. Az egyházi hatóságok pedig szigorúan tiltották a más felekezetűek iskolájának látogatását.⁸

Kisiskolák először azokon a helyeken jöttek létre, ahol a plébániák is kialakultak. Később azonban az anyaegyház iskoláján kívül létrejöttek a filiális iskolák is, a Káli-medence római katolikus egyházigazgatása 1777-re, az első teljességre törekvő iskola-összeírás idejére a következőképpen alakult ki:

Anyaegyház	Filia	Iskola van + nincs —
Káptalantóti		+
	Salföld	+
	Kékkút	+
Kövágóórs		+
Csicsó		+
	Monoszló	—
	Szentantalfa	+
Szentbékálla		+
	Mindszentkál	+
	Köveskál	+
	Balatonhenye	—

11 helységből kilencben már működött iskola. Ez rendkívül jó arány, és ha a Káli-medencéhez hasonló mikrotájakkal hasonlítjuk össze, mint például Göcsej, Hetés vagy az Őrség, tárgyalat régióink iskolahálózata kiemelkedően jó. Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy más felekezetek iskolái is működtek a régióban, így például Balatonhenye községben a katolikus népesség elenyészően alacsony volta miatt nem volt katolikus iskola, de a XVIII. század közepétől tudunk a helységben református iskola működéséről.

Jóllehet a tanító, az iskola megléte nem mindig jelentett színvonalas tanítást, tanítóképzés sincs még, valamint a tanítói foglalkozás sem tartozik a társadalmilag megbecsült foglalkozások közé,⁹ mindenképpen egyetlen kérdés csak a döntő: működik-e az iskola! Ebben az esetben egyértelmű igennel kell felelnünk.

A Káli-medence falvaiban a katolikus kisiskolák a XVIII. század közepén tűnnek fel. A legrégebbi canonica visitatióról 1745-ből van tudomásunk, tehát ebben az időben már hosszabb-rövidebb ideje kellett működni ezeknek a kisiskoláknak. A tapolcai főesperességben 1745-ben 1 mezővárost, 6 plébániás falut és 19 filiát írtak össze. Valamennyi helységben volt tanító, de a hat plébániás falu közül csak négyben, Gyulakesziben, Nyirádon, Kövágóórsön és Szentbékállán folyt a tanítás, Tördemícen és Tótiban nem. A 19 filiából 12-ben folyt tanítás, hétben nem, mert a tanítónak nem volt tanítványa.¹⁰

Mária Terézia 1760-ban megalakította a Bécsi Udvari Tanulmányi Bizottságot, ezzel megteremtette a lehetőségét és feltételeit annak, hogy az oktatásügyet egységes szempontok szerint rendszerbe foglalják, s ennek a folyamatnak a csúcsa az 1777-ben kiadott Ratio Educationis.

A rendeletek és az időközben kiadott rendelkezések előkészítéseként több összeírás maradt ránk, melyek közül a helytartótanács által elrendelt 1777. évi összeírás a legteljesebb. A XVIII. század második feléből három hivatalos, állami összeírásról van tudomásunk, ami a kormányzat törődését, az ezen a téren felgyorsult munkát is jelzi, s ez is hozzájárult a kezdetben csekély társadalmi igény mellett ahhoz, hogy a káli falvak iskolahálózata ilyen magas fokot érjen el.

A három összeírás eredménye a következő:¹¹

Helység neve	Kisiskolával rendelkezik: + kisiskolával nem rendelkezik: —		
	1770	1777	1796
Balatonhenye	+	—	—
Káptalantóti	+	+	—
Kékkút	—	+	+
Köveskál	—	+	—
Kövágóórs	+	+	+
Mindszentkál	—	+	—
Monostorapáti	+	+	+
Salföld	—	+	+
Szentantalfa	+	+	—
Szentbékálla	+	+	+
10 helységből	6	9	5

Zala megyében 1770-ben 519 helységben 146 iskolát, illetve iskolamestert írtak össze,¹² úgy, hogy a káli falvak átlaga itt is magasan felette van a megyei átlagnak, és ha a mikrotájakkal hasonlítjuk össze, az arány még jobban megjavul, hiszen Göcsejben, Hetésben volt olyan fára, melyhez tartozó 12 filiában egyetlen iskola sem volt.¹³

Az 1770-es összeírásból a tanítók neveit, tanítványai számát illetve a tantárgyakat tudhatjuk meg.¹⁴

Helység	Tanító neve	Tanulók száma	Tantárgyak
Balatonhenye	Török Sámuel	(más adat nem szerepel)	
Káptalantóti	Patyi Ádám	29	olvasás, írás, hittan
Kékkút	nincs iskola	—	—
Köveskál	nincs iskola	—	—
Kővágóörs	van iskola	(más adat nem szerepel)	
Mindszentkál	Sziártó Ferenc	nincs	nem tanít
Monostorapáti	Molnár György	8	olvasás, írás, hittan
Salföld	nincs iskola	—	—
Szentantalfa	Szilágyi Pál	(más adat nem szerepel)	
Szentbékakála	Csébi Antal	nem szerepel számadat	elemi ismeretek, latin olvasás

Teljességre törekvőbb az 1777. évi összeírás, ahol a helytartótanács 13 kérdésre követelt választ, ebből szemléletes kép rajzolódik elénk nemcsak az iskolák állapotáról, hanem a tanítók jövedelméről is.

A teljesség igényével, a kérdőpontok felsorolása után valamennyi iskoláról beérkezett valamennyi adatot közlünk, miután ez az egyetlen, mindenre kitérő felmérés.¹⁵

A helytartótanács által elrendelt összeírás kérdőpontjai:

1. Mely helységben és ki a tanító?
2. Hány növendéke van és ezek milyen vallásúak?
3. Mit és hogyan tanít?
4. Jövedelmének felsorolása.
5. Hogyan tanít, milyen javítás szükséges vagy ajánlatos a munkájában?
6. Mikor és ki építette az első iskolát és alkalmazta az első tanítót?
7. Ki alkalmazza jelenleg a tanítót és ki gyakorolja felette a felügyeletet?
8. Van-e a tanítónak egyéb foglalkozása, és ezért milyen fizetést kap?
9. Kántorságon kívül mellékfoglalkozása és egyéb jövedelme?
10. Van-e háza, azt ki építette, ki köteles fenntartására ügyelni, milyen állapotban van, van-e az épületben külön iskolaszoba?
11. A házon kívül van-e egyéb fundusa?
12. A tanító alkalmas-e feladata ellátására?
13. Mikor látogatják a tanulók az iskolát? Mi a tanítás és a vakáció rendje?

Ezután lássuk valamennyi választ. (Megjegyzendő, hogy vannak olyan kérdőpontok is, melyekre nem érkezett válasz, egyes helyeken egyik-két kérdést összevontak.)

KÁPTALANTÓTI (anyaegyház)

1. Az anyaegyházban Banai József a tanító. Az anyanyelven kívül latinul és közepesen németül is tud.

2. 27 róm. katolikus, mindkét nembeli növendéke van.

3. Az ABC-n kezdve az olvasás ismeretét, de aki akarja a fiúk közül, annak írást és elemi ismereteket is tanít modern módszerrel. A lányoknak csak

olvasást tanít. Szombatonként s vasár- és ünnepnapokon ebéd után van vallásoktatás.

4. — Az említett tanulók közül 7 fél évig jár iskolába, ezek után fejenként 70 dénárt kap 4,90 frt — 20 csak egy negyedévig jár, fejenként 35 dénár 7 frt

— 134 önálló gazdától és zsellértől kap fejenként 15 dénárt 20,10 frt

— minden gazda ad 1/2 mérő¹⁶ gabonát. Ilyen van 60, tehát 30 mérőnyit. Ez 50 dénárjával 15 frt

— a többi 74 pedig egy negyed mérőt ad = 18 2/4, 50 dénárjával 9,25 frt

— tűzifát kap 8 szekérrel, á 40 dénár 3,20 frt

— stóla¹⁷ jövedelem hat kihirdetéstől á 11 2/3 dénár 0,70 frt

— 13 temetés után 11 2/3 dénárjával 1,51 frt

— koledából¹⁸ 1/3 rész 0,50 frt

5. Ajánlatos lenne a fiatalságot egész évben oktatni, hogy így magasabb osztályokba is eljuthassanak.

6. Emberemlékezet óta mindig volt itt tanító, alapítvány nincs.

7. A plébánia a községgel együtt állítja a tanítót, s ellenőrzi.

9. A tanító egyúttal jegyző is és ezért kap a falutól 8 frt

a tóti, kisörsi és bácsi promontóriumban szintén jegyző, s kap 4,50 frt

a harangozásért a 134 családtól á 15 dénár 20,10 frt

minden szőlős gazda ad egy pint mustot. Ez 10 urna összesen á 1,50 dénár 15,— frt

10. A tanító háza a káptalan telkén kőből épült; ebben egy külön szoba az övé, s konyha, mellette kis szoba a tanulók számára, s istálló sövényből, náddal fedett minden.

11. A ház északi részén van a káposztás kertje, a befektetett munkán kívüli értéke 1 frt

az egyház földeiben minden nyomásban van egy hold földje; ezt az anyaegyházbeliek szántják és vetik, s aratják és behordják. Elvetnek 1 2/4 pozsonyi mérőnyit a termés — tekintettel a föld terméketlen voltára — 4 kereszt, 3 pozsonyi mérőt hoz, leszámítva a vetőmagot, cséplést, 1 1/8 pozsonyi mérő marad, á 60 dénár 0,67 frt

A szükséges javításokat — hanyagul az anyaegyházbeliek végzik.

13. Kedden és csütörtökön fél nap szünet van a tanításban.

SALFÖLD
(Káptalantóti filiája)

1. A tanító Németh János, csak magyarul tud.
2. 8, mindkét nembeli katolikus növendéke van.
3. Az ABC-n kezdve olvasni, s aki akar, azt írni is tanítja. Vallásoktatás szombatonként van.
4. — egy negyedéven át tanít, ezért kap á 25 dénárt 2 frt
— conventiot kap a községtől 4 frt
— minden házaspártól kap 1/2 mérő rozsot (41 pár van), tehát 20 2/4-et, 50 dénárjával 10,25 Frt
— mivel szántó földet nem kap, adnak neki 4 mérő tiszta rozsot, á 60 dénár 2,40 frt
5. Jó lenne, ha egész évben oktathatná az ifjúságot.
6. Ezelőtt 30 évvel a község választotta a tanítót, alapítvány nincs.
7. A község a parochiával egyetértésben állítja (választja) a tanítót.
9. Együttal jegyző is, ezért kap 4 frt a harangozásért a 41 pártól kap egy-egy karéj kenyeret, á 10 dénár 4,10 frt
10. A tanító háza a község telkén, a templomhoz közel, keletre fekszik, nagyobb részben kőből, sárral tapasztott. Istállót saját költségén állított. A szoba egyúttal tanítás célját is szolgálja.
11. A lakásból külön a falu forrásához közel van egy kis veteményes s káposztás kertje. Ennek haszna 0,25 frt
A szükséges javításokat a falu végzi.
13. Szerdán és szombaton déltől szünet van egy lectio (lecke) elvégzése után.

KÉKKÜT
(Káptalantóti filiája)

1. A tanító Pintér József, csak magyarul tud.
2. 19, mindkét nembeli r. katolikus növendéke van.
3. Az ABC-től kezdve olvasni, aki akarja azt magyarul írni is tanítja. Vasár- és ünnepnapokon ebéd után van a vallásoktatás.
4. — egy negyedévig tanít, kap ezért fejenként 25 dénárt 4,75 frt
— a harangozásért minden házaspártól kenyér megváltás címén kap 20 dénárt, 36 pártól 7,20 frt
— ugyanezek adnak 1/2 mérő rozsot, az 18 mérő rozs, á 50 dénár 9 frt
— tűzifát 8 szekérrel kap, á 40 dénár 3,20 frt
— stólából is kap.
5. Jobb lenne, ha egész évben tanítaná az ifjúságot.
6. Emberemlékezet óta mindig volt itt tanító.
7. A község a plébániával egyetértésben állítja és ellenőrzi a tanítót.
9. Más hivatalt nem visel, de a harangozásért a helyi lakosoktól szüret idején kap 1 pint mustot, összesen 1 urnányit 1,50 frt
10. A tanító háza a zárda területén van, a templomhoz közel; szoba, egyúttal tanterem is, füstös konyha, kamra az istálló előtt, mind nagyobb részben kőfallal kerített, romlott állapotban, szalmával fedve.

11. A lakáson kívül egy jelentéktelen kis kertje is van, ennek haszna a munkán kívül 0,15 frt
Két helyen kis rét, ezt a helybeliek kaszálják, gyűjtik és szállítják be 1/2 szekérnyit 0,75 frt
Szántó földet két nyomáson, 4 helyen bir, ketköt a helyiek művelnek (vetik, aratják, stb.) ebből 9 kereszt terem (2 2/4 mérőt vetnek).
12. A filia számára alkalmas a tanító, a javításokat a helybeliek csinálják, de hanyagul.
13. Szerdán és szombaton szünete van a tanulóknak.

KŐVÁGÓORS
(anyaegyház)

1. A tanító nemes Zámbo Imre, aki magyar és latin nyelvben jártas.
2. 35 mindkét nembeli, római katolikus tanulója van.
3. Az ABC-n kezdve folytatólagosan az írás elemei és alapismereteket modern módszerrel a fiúknak, a lányoknak a betűket, olvasást és aki akarja, annak írást is tanít. Vallásoktatás szerdán, szombaton és vasárnaponként van.
4. — a gyerekek után 50 dénárokat kap 17,50 frt
— konvenciót a katolikusoktól évente 12 frt
— természetben 20 mérő rozsot, 60 dénárjával 12 frt
— tűzifát az igavonókkal rendelkező 30-tól ugyanannyi szekérrel, 20 dénárjával 6 frt
— bevett szokás szerint a falu kocsmáján kiárusíthat 5 urna bort, á 25 dénár 4,25 frt
— stóla jövedelmet is kap.
5. Kényelem és jobb lehetőség kellene a tanítás javítására.
6. Kb. 35 év óta fogadnak a katolikus lakosok tanítót.
7. A köznép a plébániával együtt állítja, és a cummunitas egyházközség ellenőrzi a tanítót.
9. Nincs más hivatala, de a harangozásért (napi, esteli és nyári) minden gazdától kap egy karéj kenyeret; tehát 41 × 10 dénár 4,10 frt
10. A tanító háza az oratóriummal (a templom hajójával, szentélyével, kívülről) egybeépítve, és az oratórium mellett konyha, szoba (tanítási célra), másik szoba, de azt most építik a kőművesek, nádal fedett a ház, kerítés nélküli udvara és kertje van.
11. 1 hold szántója van, ezt a falu műveli 2,2 2/4 frt
12. A ház reperálandó, a tanító alkalmas.
13. Hetenként istentisztelet után csütörtökön 1/2 nap szünet. Szüret idején 4 héten át zárva az iskola.

SZENTBÉKKÁLLA
(anyaegyház)

1. A tanító Vizi Ferenc, aki latinul és magyarul tud.
2. Mindkét nembeli, katolikus tanítványa van 12.

3. Az ABC-n kezdve az olvasást, aki akarja a fiúk közül, annak elemi ismereteket is tanít modern módszerrel, a lányoknak olvasást tanít. Szerdán és szombaton vallásoktatás (kathechesis).

4. — fél éven át tanít, á 50 dénár 6 frt
— az anyaegyházról conventio, benne a jegyzői fizetés is 16 frt

— természetben kap rozstot, attól aki a plébánosnak 1 mérőt ad, a tanítónak 1/2-et, tehát 17-en adnak 8 2/4 mérővel, 50 dénárjával

4,25 frt
— aki a plébánosnak 1/2 mérőt, az a tanítónak 1/4-et, tehát 65-en adnak 16 1/4-et, ez 50 dénárjával 8,12 2/4 frt

— aki a plébánosnak 1/4-et, az neki 1/8-ot ad, így 8-an adnak 1 mérővel 0,50 frt

— stólaból háromszori kihirdetés után per 11 2/3 dénár 0,35 frt

— öregek, fiatalok temetéséért 38-an 11 2/3 dénárjával 4,43 1/2 frt

— a coledának 1/3-a 21 2/3 frt

5. Jó lenne, ha egész éven át folyna a tanítás. A tanító az egyházi szolgálatának eleget tesz.

6. Emberemlékezet óta mindig volt tanító, alapítvány nincs.

7. A plébános a faluval egyetértésben állítja és ellenőrzi a tanítót.

9. A tanító egyúttal jegyző is. A harangozásért minden földtulajdonostól kap 1 kéve gabonát = 3 kereszt s ugyanennyi mérő, levonva a cséplés 1/4, 1/8 marad 2 5/8 mérő, á 60 dénár

1,57 2/4 frt

Ugyancsak harangozásért kap minden szőlősgazdától 1 pint mustot = 6 urna, á 1,25 dénár

7,50 frt

10. A háza a falu telkén sárral összeillesztett nyers kövekből. Van egy külön szobája, s külön egy a gyerekeknek, füstös konyha, kamra nincs, istálló sárral összeillesztett, sövényből szalmával fedett s ahogya a szél el ne vigye, ágakkal is.

11. Külön van kertje a ház mellett, egy kicsi a zöldség és káposzta számára. Ez egy kiskert, a többi lakosé között van 0,50 frt

13. Kedden és csütörtökön fél nap szünet van a tanításban.

BALATONHENYE (Szentbékálla filiája)

Ugyanaz a tanító, aki Szentbékállán, csak a stolaris jövedelmét kapja:

— két kihirdetés 11 2/3 dénárjával 0,23 1/3 frt

— öt temetésért 11 2/3 dénárjával 0,58 1/3 frt

— koledából 0,5 frt

KISFALUD (Szentbékálla filiája)

Egyetlen adat van az összeírásban: (a szintén a szentbékállai anyafárához tartozó) mindszentkállai tanító Patyi Ádám látja el a feladatot.

KOVESKÁL (Szentbékálla filiája)

1. Trombitás István a tanító, csak magyarul tud.

2. 6 „kétnevelői katholicus tanítványa vagyion”.

3. Az ABC-től kezdve tanítja az olvasást, aki akarja, annak az írást is. Vallásoktatás szerdán és szombaton van.

4. — 1/2 éven át tanít, á 50 dénár 3 frt

— minden házaspár fizet 20 dénárt, 24-en

4,80 frt

— ugyanezek adnak 1/2 mérő rozstot = 12, á 60 dénár 7,20 frt

— 1 házassági kihirdetésért 0,11 2/3 frt

— 12 temetésért 11 2/4 dénárjával 1,40 frt

— coledából harmad rész 0,8 5/3 frt

5. Jó lenne egész évben tanítani.

6. 15 évvel ezelőtt az oratórium létesítése után állítottak tanítót.

7. A falu a plébániával egyetértésben állítja és ellenőrzi.

9. Egyéb hivatala nincs, de a harangozásért minden filiabeni szőlős gazda ad 1 pint mustot = 4 urna, á 1,25 5 frt

Házaspárok 1 karéj kenyeret, á 10 (24-en)

2,40 frt

10. A háza össze van építve az oratóriummal, ott sárral összeillesztett kőből konyha, szoba (tanítási célra is) istálló sövényből sárral tapasztva és náddal fedve.

11. A házon kívül kis zöldségeskert és káposztáskert a falubelieké közt, a munkán kívüli értéke 1,24 frt

Tűzifát kap conventio szerint 24 szekérrel, á 15 dénár 3,60 frt

12. A tanító szükséges itt, a javításokat a katólikus közösség végzi.

13. A gyerekek számára szünnap nincs.

MINDSZENTKÁLLA (Szentbékálla filiája)

1. Patyi Ádám a tanító, magyarul tud és közepeesen latinul.

2. 5 római katolikus tanítványa van, mindkét nembeliek.

3. Az ABC-től kezdve olvasást, aki akarja írást, s elemi ismereteket tanít fiúknak modern módszerrel, a lányoknak csak olvasást. Vallásoktatás szombatonként délelőtt.

4. — 1/4 éven át tanít á 25 dénár 1,25 frt

— a szomszéd Kisfalud filiálissal együtt conventiót kap 20 frt

— e két falu ad természetben rozstot 28 mérővel á 50 dénár (gyenge minőségű) 14 frt

— tűzifát 25 szekérrel á 15 dénár 3,75 frt

— háromszori kihirdetés á 11 2/4 0,35 frt

— 21 temetés (ifjú-öreg) á 11 2/4 2,45 frt

— 1/3-a a pénzbeni adományoknak

0,28 1/3 frt

5. Hosszabb ideig kellene tanítani.¹⁹

6. Emberemlékezet óta mindig volt itt tanító.

7. A plébános s a falu egyetértve állítja a tanítót.

9. Csak orgonista a tanítói állásán kívül, de azt ingyen csinálja. A harangozásért minden szőlős gazda ad 1 pint mustot = 7 urna, á 1,25 8,75 frt

Minden szántóvető ad egy kéve rozstot = 4 kereszt, levonva a cséplést 2/3,3 1/3 mérő, 60 dénárjával 2 frt

10. A ház a püspöki telken van, Mindszentkállán, 2 szoba, füstös konyha, kamra, istálló, nélkül, sárral megtapasztott kövekből, szalmával fedve. A házon kívül veteményeskert s külön káposztáskert. A munkán kívül ér 1,15 frt

Minden nyomásban van szántó földje, amelybe a helybeliek 1 1/2 mérőt vetnek s minden egyéb munkáját a tanító végzi 0,90 frt

11. 1 kis szekér szénát termő rét 0,60 frt

12. Alkalmas, ügyes tanító.

13. Szerdán ebéd után szünetel a tanítás.

MONOSZLÓ
(Csicsó 11. filiája)

Ebben a filiában a csekély szolgálatot az anyae gyház tanítója Proszk József látja el, aki a római egyház bevett szokása szerint az alábbi jövedelmeket élvezi:

— kézpénzben 3 római kath. nemestől á 11 2/3 0,35 frt
— ugyanezektől 1/4 mérő rozstot = nr. 3/4 0,45 frt
60 dénárjával
— két temetés után á 11 2/3 0,23 1/3 frt
0,03 1/3 frt

A jövedelmi viszonyokat egy, a vidékre jellemző táblázattal szemléltetjük, mely szintén ezekben az években végrehajtott úrbéri összeírások alapján készült. A jövedelmi viszonyok mellett következtethetünk a lakosság összetételére is, tehát arra, hogy milyen társadalmi rétegből jártak a régió falvainak iskoláiba.²⁰

Az adatokat látva egyértelművé válik, hogy a régió lakosságának döntő többsége a mezőgazdaságból élő népesség, melynek érdeke nem kívánta az iskoláztatást, a jórészt apáról fiúra szálló földműveléshez szükséges ismereteket a gyakorlatban sajátította el. A gazdálkodásban, a munká-

ban a teljes család részt vesz, iskolába csak az járhat, kinek nincs az adott időszakban szerepe a család munkamegosztásában.²¹ Ezért rendkívüli jelentőségű, hogy 1777-re már majdnem minden káli faluban van katolikus iskola, mert vannak tanítványok is. Itt utaljunk vissza az írásbeliség kérdésére: miután nem társadalmi szükséglet az írástudás, nem is ösztönzik a szülők gyermekeiket, a tanítók tanítványaikat írástanulásra, ám a lehetőség valamennyi tanulónak adott, ha szükségét érzi a szülő a betűvetés tudományának elsajátítására, az iskolában ezt mindenki megkaphatja. A káli falvak iskolái az — modern kifejezéssel élve — intézményhálózat tekintetében magasan a megyei, ill. a dunántúli átlag felett álltak, az oktatandó tananyag minőségét és mennyiségét tekintve megfeleltek a kor által támasztott igényeknek.

Benda Kálmán idézett tanulmányában hangsúlyozza, hogy a ludi magisterek ellen a Dunántúlon sok helyen kifogás merült fel.²² Az itt említett helységek ebben is dicséretes kivételek, hiszen az összeírásokban „alkalmas, jó tanítók”-ról olvashatunk. A tanítók életszínvonala, lakás- és vagyoni körülményei nagyjából megfeleltek az átlagos jövedelmeknek, a káli falvakban sem kimagasló jövedelmű, sem nyomorgó tanítóról nincs tudomásunk. A tanító jövedelmének összege a helység vagyoni viszonyaitól függött, ám sem a XVIII. sem a „mozgalmas” XIX. században nincs a régióban éhinségről tudomásunk, s arról sem kerültek elő feljegyzések, hogy a tanító nem kapta volna meg évi járandóságát. Azon nem csodálkozhatunk, hogy a helységek lakosai nem nagy lelkesedéssel végezték a tanító háza és birtoka körüli közmunkákat, hiszen ismét utalva az írásbeliség kérdésére — a tudati szint (a gazdasági körülményekből, társadalmi struktúrából, a mindennapi élet tevékenységéből következően) nem jutott el arra a fokra, hogy a többség belássa: az ő, illetve gyermekei érdeke a tanító tartása.

Itt kapcsolódunk az összeírás 5. pontjához, hogy milyen változtatást tartanak szükségesnek. Majdnem valamennyi helyen azt jelölték meg, jó lenne, ha a tanító egész évben tanítana. Ez bármennyire is kívánatos, de irreális cél volt a kora-

Helység	Telkes jobbágyok	Házass	Házatlan	Egész jobbágytelekhez jár 1 hold belsőségén kívül	
		zsellérek		hold szántó	szekér szénát termő rét
	s z á m a				
Balatonhenye	34	—	—	18	8
Káptalantóti	21	73	—	20	8
Kékkút	1	8	—	22	8
Kővágóórs	—	7	—	20	8
Köveskál	—	16	—	20	8
Mindszentkál	16	27	—	18	8
Salföld	7	30	—	20	8
Szentbékáll	25	49	—	18	8

Járás	Helység	Az iskola		Az iskola jellege	A tanító éves jövedelme (k = készpénz, t = termény)	A lakosok, vagy a tanító által művelt		Az iskolaépület állapota	Az iskola fenntartója	Egyéb megjegyzések
		1970	1977			szántó	rét			
		évi összeírásban szerepel-e + = igen - = nem								
tapolcai	Kékkút	+	+	triviális	k. 35,33	1 hold, a község műveli	2 szekér széna	Megfelelő épület 1 szoba tanításra, 2 lakásra. Istálló nincs.	község	A tanító jegyző és harangozó is.
	Kővágóörs	+	+	triviális	k. 30,— t. 70,54	2 hold, a község műveli	—	2 szoba szilárd anyagból. Egyik szoba a tanulóké, a másik a tanítói lakás.	község	A tanító orgonista, jegyző és harangozó.
	Monostorapáti	+	+	triviális	k. 76,—	1 hold, a község műveli	1 szekér széna	Szilárd anyagból épült megfelelő ház. Egyik szoba a tanulóké, a másik szoba lakás. Istálló is van.	község	A tanító orgonista, jegyző harangozó is.
	Salföld	—	+	triviális	k. 51,52	—	—	Szilárd anyagból készült megfelelő ház, 1 szoba, ott folyik az oktatás.	község	A tanító jegyző és harangozó is.
	Szentbékáll	+	+	triviális	k. 20,— t. 42,11	1/2 hold a község műveli	—	Értéktelen épület, egyik szoba a tanulóké, a másik lakás. Istálló 2 tehénre	község	A tanító orgonista, jegyző és harangozó is.

beli falusi iskolákban. Hiszen még a XIX. század közepén is azt olvashatjuk a tanulókról az egyik összeírásban: „November közepéig alig lehet az iskolába behúzni és már tavasz kezdetén nagyobbán zsiba őrzésére, marha legeltetésére, ételhordásra, használatnak, s elszélednek, minden intés, sürgölés ellenére. A fiók egyházakból, ahol iskola nincs télen a rossz idő miatt kevesen és ritkán jelennek meg.”²³

A XVIII. század végén még egy leirat érkezett iskolaügyben a helytartótanáctól a megyéhez. Ebben a leiratban ismét felszólították a megyét, vegyék számba az iskolákat, mert hiába valamennyi utasítás, rendelkezés, az ország egészét illetően kevés foganatja volt ezeknek. Az összeírásokat is sokféleképpen értelmezték, tehát szükségessé válna egy egységes szempontú összeírás. Ez elsősorban az iskolaépület állapotára, a tanító jovedelmére és járulékos foglalkozásaira terjed ki. Az 1796. évi összeírás — minden bővebb magyarázat nélkül — a tárgyalt falvakban öt iskolát rögzített, ugyanannyit, mint az 1770. évi. Arra, hogy volt-e még iskola a hiányzó községekben, vagy az eltelt időszakban megszűnt, netán az összeírás készítői hibáztak — nincs semmi adatunk. Így csupán közreadjuk az összeírások községenkénti eredményeit:²⁴

A XIX. század elejéről nincs adatunk a medence katolikus iskoláiról. A reformkor nemzeti nevelésügyi küzdelmeinek, törekvéseinek Zala vármegyei eseményeit Kotnyek István könyvében feldolgozta,²⁵ így ennek részleteire itt nem térünk ki. Megjegyezzük azonban, hogy „A Nép nevelésre Felügyelő Választmány” 1837. január 9-én tartott ülésén a tagok felosztották maguk között a megvizsgálandó területet, ennek alapján a régió katolikus falvai közül Saáry Gergely Szentbékállán, Nagy József Csicsón (ehhez az anyaegyházhoz tartozott Monoszló is) volt köteles a helyzetet regisztrálni, a tapolcai járás evangélikus iskoláit Horváth Zsigmond, a reformátusokét Nagy István vizsgálta. A választmány működéséről érdemi forrás nem maradt fenn.²⁶

A szabadságharc után hivatalba lépő kormányzat oktatási-nevelési törekvéseit legjobban egy 1849 őszén kelt kerületi főispáni leirat jellemzi: „... az álladalomnak nincs szentebb kötelessége,

mint a közoktatás ügyét, főképp pedig a népnevelést melegen felkarolni, hogy a tanuló ifiúságban hasznos... mivel polgárokat, a népben pedig oly erős támaszt neveljen magának, amilyent az emberiségnek tökéletesedési rendeltetése és a humanitás terjesztése alkalmas elemül — a társas élet pedig minden felforgatási kísérlet ellen biztosító védfalul igénylenek”²⁷

A 1851. évi Bach-kori összeírások közül, sajnos, hiányoznak a Balaton-felvidék katolikus iskoláinak adatai,²⁸ csak annyit tudunk meg egy 1851. évi létszámkimutatásból, hogy a medence valamennyi helységében működött római katolikus iskola. A „járásbeli elemi iskolába járó fi és leány gyermekekről” készült kimutatás mellé közöljük Fényes Elek adatait is,²⁹ bár több mint egy évtizedes eltéréssel készültek az adatsorok, mégis sokatmondóak, mert a Balaton-felvidéki falvak népességszáma a jelzett évtizedben nem sokat változott, arányaiban pedig változatlan maradt. (Lásd az alábbi táblázatot.)

A REFORMÁTUS ÉS EVANGÉLIKUS ISKOLÁK

Az iskolázás a protestánsoknál is egyházi funkcionának, vagyis a vallásgyakorlat részének, velejárójának minősült. A protestáns iskolák ily módon egyházaikkal együtt élték át mindazt... a hányattatást, amit az egyháznak el kellett szenvedni.³⁰

Magyarországon 1778-tól elfogadottnak tekintették a 6-10 éves gyermekek iskolakötelezettségének elvét, pénzbüntetést helyeztek kilátásba az iskolából távol maradó gyermek szüleivel szemben.³¹

A protestáns kisiskolákról a régióban 1787 óta van tudomásunk. A Dunántúli Egyházkerületben a XIX. század közepén rendelkezést adtak ki, hogy valamennyi iskola rendszeresítsen matrikulát, melybe vezessenek be minden az iskolával kapcsolatos eseményt. Külön részben kivonatolták az „Oskolákat és Oskolai Tanítókat illető Nevezetesebb Superintendens és Trac(tua)lis Rendelések”-et. A tulajdonképpeni két káli református iskola, a balatonhenyei és köveskáli iskolák matrikuláinak legkorábbi bejegyzése szó szerint

Helység	Népessége Fényes Elek szerint					Az „elemi iskolába járó”		
	katolikus	evangélikus	református	zsidó	összesen	fiúk száma	lányok száma	összesen
Balatonhenye	192	41	468	22	723	40	44	84
Kékkút	277	—	—	6	283	17	12	29
Kővágóórs	880	722	29	134	1765	90	97	187
Köveskál	297	24	654	27	1002	32	34	66
Mindszentkál	409	—	—	7	416	22	12	34
Monoszló	70	—	505	12	587	20	29	49
Salföld	354	—	—	6	360	15	13	28
Szentbékáll	648	—	—	—	648	34	35	69
A régióban összesen	3127	787	1566	214	5694	270	276	546

megegyezik, tehát valamennyi tanító megkaphatta a körrendeletet. A legelső bejegyzés a következő:³²

„Az 1787. dik Esztendei hiv. Jegyző Könyv. Megintetnek az Oskolai Tanítók hogy a' Tiszt. Predikátor tudta nélkül a' Faluból ki ne menjenek.”

Ez ideig ez a legkorábbi adatunk a régióbeli református kisiskolák tényleges működéséről.

Az 1830. évi jegyzőkönyv rendeli el, hogy pontosan adminisztráltassanak a félévente tartott vizsgák tárgyai, és a vizsgákat tett tanulók adatai. A körrendeletben kiadott jegyzőkönyv-kivonat így fogalmaz: „Sok Oskolákról is szomorú tudósítások adattatván be, mellyek szerint a Tanulók kevés és a várakozást éppen ki nem elégitő előmenetelt mutathatnak e' nél fogva jónak ítéltetett:

Ha a Can. Visitationak tapasztalása szerint minden eszt(ten)dei Trac(tua)lis Gyűlésben Classificaltassék az Oskolai előmenetel, és ez a Classificatio publicaltassék az Oskolai Tanítók serkentésére; de azért is, hogy az Ekklesiák megismerve a szerént a jobb Tanítókat, választásokat annál célerányosabban tessék és hogy a jó O. Mesterek a Publicumnak ezen Figyelme által is megjutalmaztassanak, a rosszak pedig azt megintésül vegyék, magok pedig az O. Mesterek midőn változni akarnak könyörgő levelekbe tartoznak betenni mind azt, hogy a Tractus Jegyző Könyvébe miképpen vagynak classificalva, mind azt, hogy ők a két Exament minden eszt(endő)ben megadták.”

A két examen a tavaszi és az őszi vizsgákra utal, márciusban, illetve szeptemberben tettek a tanulók vizsgát, melynek anyagát 1831 óta évente rögzítette az iskola mátrikulája. Nincs lehetőségünk arra, hogy a fennmaradt balatonhenyei és köveskáli mátrikulákban található valamennyi vizsgakérdést és eredményt közreadjuk, ezért csak a legelső közöljük itt, előrebocsátva azt, hogy a tárgyak évenként ismétlődtek, és mindkét iskolában szinte mindenben megegyeztek. Ezek alapján alkothattunk képet arról is, mit oktathattak a korabeli református iskolákban.

A köveskáli református iskolában 1831. március 13-án tartották a „Tavaszi Exament”, ahol a következőkből vizsgálták meg a négy osztály tanulóit:³³

„A IV. dik Oskolabeliek közül tanulták:

1. Az Helydelbergai Kátéból az elsőbkek a XCII dik kérdéstől végig, — az utóbbiak pedig a XXIX. dik Kérdéstől fogva a LXV. dik Kérdésig.
2. Az Újj Testamentomi Historiákat Hübner szerint a XXV-től LII-ig.
3. A Reformatio Historiáját.
4. A Különböző Vallásokról.
5. Minden Oskolai Könyörgéseket s a Tiz Parantsolatokat.
6. Éneknótát *lör a Soltárokból*: 88, 80, 89, 90, 102, 103, 104, 108, 115, 122, 119, 125, 130, 132, 134, 138, 140, 143, 145, 146, 148.
2szor Ditséretekből: 1, 4, 7, 18, 20, 21, 22, 25, 37, 41, 51, 52, 54, 66, 72, 79, 137, 148, 150, 152, 154, 161, 179, 180, 237.
7. A' Geographiából a Világ 5 Részeit röviden.
8. A Kis Tükörből a Tiszántul való Kerületet.

9. A Számtudományból annak 4 Nemit, öszvetett Példákban.

10. Az Irásban, Levelek s Quietántiák irásában gyakoroltattak, mint adandó Specimenjek mutatja.

A III. dik Oskolabeliek

1. A Kis Káté II. dik Részéből a 92 dik Kérdéstől fogva végig.

2. Az Ó Testam. Historiákból a XXV. től végig.

3. A Soltárok első, s több énekelhető verseit könyv nélkül az L-től C-ig.

4. A Szokott Oskolai Könyörgéseket s Tiz Parantsolatokat.

5. Éneknótát a IV. dik Oskolabeliekkal tanultak.

6. Kis Tükörből a Tisza Mellyéki Kerületet.

7. Vallás Hitóriát.

8. A Föld leírásból a Világ 5 Részeit röviden.

9. A Számtudományból annak 4 Edgyes Nemeit.

10. Az Irásban mindennap gyakoroltattak, mint adandó Specimenjek mutatja.

A II. dik Oskolabeliek

1. A Kis Káté 16 Részéből a 88dik kérdéstől fogva a' 164-ig.

2. A Szent Historiából a IV., V., VI., VII. és VIII. Szakaszokat.

3. A szokott Oskolai Könyörgéseket s Tiz Parantsolatokat.

4. A Soltárok első Verseit a XXX.-tal 50-ig könyv nélkül.

5. Éneknótát *lör a Soltárokból*: 1, 5, 8, 9, 15, 24, 30, 42, 86, 101, 116, 119, 135. *2or A Ditséretekből*: 2, 17, 55, 63, 64, 75, 84, 144, 149, 151, 153, 158, 159 és 163.

6. A Kis Tükörből a Dunántul való Kerület.

7. A Számtudományokból az Edgyes Oszveadást és Kivonást.

8. A Deák és Magyar olvasásban, valamint

9. Az Irásban is mindennap gyakoroltattak.

Az I. Oskolabeliek

1. A Kis Káténak, valamint

2. A Kis Historiának elsőb s könnyebb Feleleteit hallásból.

3. A Soltárok első verseit könyvnélkül 1—30-ig.

4. Az Apostoli Hitformát, Uri Imádságot, Reggeli, Estvéli, Étel előtt, Étel után, Tanulás előtt és utánna való Imádságokat.

5. Éneknótát a Soltárokból: az 1, 5, 8, 9, 15, 24, 30, 42, 86, 101, 116, 135. a Ditséretekből: a 2, 17, 63, 64, 84, 144, 149, 151, 153 és 158.

6. Az Udvariasság Réguláit.

7. A Számok esméretét.

8. A Kis Tükörből a Duna Mellyéki Kerületet.

9. Némellyen olvasnak, némellyek foglallnak s betűznek.

Az Első Deák Oskolabeliek

1. A *Grammatisták*: *lör*. A Colloquiumból a VIII. XI. és X. Decuriákat fordítani tudja.

2or. A Grammaticát magyarul tanulták.

3. Az Extemporalis Sententiák kitételében gyakoroltattak.

2. A *Declinisták*: a Kézi Könyvökből a 270 dik számtól végig fordítani és Resolválni tudnak.”

Az iskolában tehát döntően a hit- és erkölcs-tant, fokozatosan a számtant, írást és olvasást, valamint földleírást tanítottak. Érdekesség, hogy

külön-külön, évenként részletesen tanulták az egyes közigazgatási kerületek földrajzát is.

Nem tudjuk, hányan jártak a latin iskolába, ám pontos kimutatás maradt fenn az I–IV. osztály tanulóiról. Ezek szerint:³⁴

Osz- tály	Tanulók száma		Tanulók élet- kora (év)	Iskolából mulasztások (napokban, a legkisebb és a legnagyobb számadat szerepel!)	
	fiú	lány		„engedelelemmel”	engedelelem nélkül”
IV.	13	10	10–13	0–5	0–46
III.	8	8	9–12	0–5	7–56
II.	5	3	8–11	0–3	5–27
I.	30	18	5–9	0–4	1–87

Csak két tanuló nem mulasztott egy napot sem az iskolából, egy negyedikes és egy elsős tanuló — a tanító gyermekei. Ebben az évben a köveskáliaiakon kívül néhány diszeli és szentantalfai református gyerek is járt a medence legnagyobb számú protestáns népességgel rendelkező helységének iskolájában.

Néhány jelentéktelen változtatással a tavaszi és őszi vizsgák kérdései vagy megegyeztek vagy hasonlóak voltak 1848-ig Köveskálon is, és Balatonhenyén is.

A tananyagot illetően 1843-ig nincs változás. 1843-ban ősszel a negyedikes osztályban német nyelvből, a harmadikban latinból is kellett vizsgázni. Két évvel később a harmadik osztályban „számudományból a Sokszorozó táblát és a sokszorozást” kérdezte az inspektor; a negyedik osztályban „Földleírásból a földesméretet tanulták”, és „Adós levélek — kezesség vállalások s nyugtatóványok írása módjára tanítottak.” 1846-ban a negyedik osztályban „Mezei rendőrséget” is tanítottak, ez a tárgy a későbbiek folyamán többször, de rendszertelenül ismétlődött.

A tanulók létszáma Köveskálon a feudális kor utolsó évtizedében a következőképpen alakult:³⁵

Év	Osztálylétszámok (tavaszi – őszi vizsga idején)			
	IV.	III.	II.	I.
1834	11/10	16/8	33/16	32/27
1935	19/11	14/9	18/12	35/19
1836	22/6	10/9	19/12	21/19
1837	13/8	10/9	18/8	23/21
1838	12/2	10/4	11/3	21/17
1839	8/2	10/2	13/13	29/20
1840	5/7	5/5	23/7	22/27
1841	10/8	12/8	16/9	33/28
1842	9/9	11/7	18/12	38/34
1843	17/8	21/9	14/7	35/21
1844	összesen 82/40			
1845	9/1	10/8	20/8	42/25
1846	2/?	18/?	24/?	31/?
	ősszel összesen – a négy osztályban – 47 tanuló vizsgázott			
1847	12/5	10/5	18/2	32/22
1848	8/3	4/9	14/4	37/14

A veszprémi egyházmegye vezetése nagyon ügyelt arra, hogy területén a többihez képest magas színvonalon oktassanak a tanítók. Ezért 1848-tól lelkészekből álló „körvizsgáló bizottságot” hoztak létre. Ezek az egyházmegye által évente választott bizottsági tagok évente egyszer kötelesek voltak a nekik kijelölt iskolákat meglátogatni, a későbbi „tanfelügyelők” mintájára a tanító működéséről, hozzáértéséről, eredményességéről meggyőződni, és erről évente jelentést tenni az egyházmegyének. Ez a kimondottan tanítói tevékenységet ellenőrző vizsgálat nem tért ki az iskolaépületek állapotára és felszereltségére. A „körvizsgáló bizottság” tagjai három kategóriát állí-

tottak fel: jó, közepes és rossz iskolák voltak, aszerint, hogy a tanító milyen hozzáértéssel és eredménnyel tanított. Kategorizálták továbbá a gyülekezeteket is, és minden erejükkel azt próbálták elérni, hogy esetleges állásváltás esetén, mikor az egyházmegye egy tanítói állásra három jelöltet állított, és ezek közül választott az érdekelt gyülekezet tanítót, első kategóriás gyülekezetbe csak első kategóriás — tehát a legjobban tanító — mester kerüljön, a második osztályú gyülekezetbe kerüljenek a közepes tanítók, míg a harmadik kategóriás, rosszul tanító mester „mint a jövő nemzedékek nem nevelői, hanem rontói, a kijelölésből egészen kihagyjanak”.

Az 1848. évi egyházmegyei gyűlés rendkívüli jelentőségű volt. Egyrészt az előbb említett „körvizsgáló bizottságok” létrehozása miatt, másrészt — és ez volt a fontosabb — szabályozták az egyházmegyében az elsajátítandó tananyagot, egységes tantervet és követelményrendszert alkotva az egyházmegye iskoláinak.

Az egységességére törekedve hat osztályt kívántak létrehozni, a tantervet is ennek megfelelően készítették el. Hat osztályt ugyan nem sikerült szervezni a káli falvak protestáns iskoláiban, de Balatonhenyén és Köveskálón az ötvenes évek második felében már öt-öt osztály működött iskolánként. Ez nem állandósult, voltak évek, mikor csak három, esetleg négy, de egyre gyakrabban öt évfolyamú volt az iskola.

Az 1848. évi egyházmegyei tanterv bevezetésének idején a következő volt az egyházigazgatási beosztás és az iskolahálózat a káli falvaknál (Szentantalfa nem tartozik földrajzilag a Káli-medencéhez, a vonzáskörzetnél azonban feltétlenül számolni kell ezzel a községgel is):

Az egyházmegye által 1848-ban bevezetett tanterv a következőket tartalmazta:⁴⁰

„Előjegyzetek:

1. Utána mondásbeli tanultatás, — mely a Tánitónak hanyagságára tár utat, gépiességénél fogva lelket öl, és nem elevenít — minden iskolából örökre száműzések.

2. Betűk ismereténél, hangoztató mód behozatala, s használata ajánltatik.

I.ső Év. —

1. olvasás elemei: betűk ismerete tábláról, kezdve a hangzók, folytatva a némákon, és itt előbb az egyszerűek, utóbb az öszvetettek gyakoroltassanak be, — ezután a nagy betűk ismerete, — tagolás, szókötés, — olvasás könyvből. —

2. Vallástan kezdete, nevezetesen gyakori olvasás után az úri mádság, reggeli, estveli, étel előtti s utáni, s az könyörgések.

3. Egy-két könnyebb ének szövege, olvasás után; hangzata gyakori hallás után betanulva.

4. Számтанból: mind a római, mind az arab számjegyek ismeretek az egységnek 100-ig fel-fogása, számlálva fel és lefelé, s ezzel a két alapmiveletek fejben megkezdetnek. —

5. Írás elemei, egyes betűk és mondatok irata krétával.

Ildik Év. —

1. Vallástan, — minden szokott imák és könyörgések, ide számítván az apostoli hitformát és a X. parancsot.

2. Sz. Történetek: t.i. kis Történet végig.

3. Szavaltat t.i. Keresztyén Ethika (talán, élet s) illedelem szabályok.

4. Telyes és értelmes olvasás naponként, az énekes könyvből, megértetvén, hogy a sor, és a vers végén nincs mindenkor értelme a mondatnak.

5. Számtan: a 4 alap műveletek fejben, és jegyekkel, krétával és tollal.

6. Éneklés: a zsoltárok közül azok, melyekre vagynak énekek is; a hétköznapi, reggeli, és esteli énekek első versei énekekkel, hangozva.

7. Muzsika — inkább zene — hangjegyek ismerete.

8. A helyes és szép írásban gyakoroltatnak.

9. Földrajz, magyar hon ismerete, kis Tükör szerént.

III.dik Év.

1. Vallástan: Tóth Ferencz katechizmusa 164. dik kérdésig.

2. Sz. Történet: Hübnerből, 25 történet okos válogatással.

3. Olvasás: naponként gyakoroltatnak a helyes és értelmes olvasásban énekes könyvből és bibliából.

4. Számtan: Elvont és alkalmazott számolás, nehezebb és összetett példákban, a hármasszabályig.

5. Éneklés: zsoltárból minden csillagosak, énekekből minden ünnepek hangzataikkal, hangjegyek szerént.

6. Földrajz: a föld öt részei bevezetéssel.

7. Gazdaságtan: válogatva a közéletben szükségesebbek.

8. Helyes írás szabályai.

9. Helyes és szép írásban gyakoroltatnak, nyomott példányok szerént.

IV.dik. Év.

1. Vallástan: Tóth Ferencz katechizmusa. Erkölcsi rész végig.

2. Ó Szövetségi Sz. Történetek: Hübnerből végig, válogatva.

3. Természettan: a nép közt uralkodó babonákra különös tekintettel Tarczy szerént.

4. Számtan: Társas szabály, idő nélkül és idővel, e mellett a tér mértéket úgy megkülönböztetve, hogy bármely térek és távolságok meghatározásában szemük gyakoroltassék. — a nálunk forgalomban lévő pénz nemeket, idő felosztást, súlymértéket megismerni. —

5. Éneklés: minden énekelhető zsoltárok. — Énekből a Katechismusiak, hangjegyek szerént.

6. Földrajz: Európa részletes ismerete általánosságban.

7. Gazdaságtan.

8. Olvasás bibliából.

9. Írás, nyomott példányokról.

V.dik. Év. —

1. Vallástan: Tóth Ferencz Catechismusa egészen.

2. Új Szövetségi sz. történetek végig.

3. Olvasásból: folytonosan gyakoroltatnak bibliából, és a bibliai helyek kikeresésében. —

4. Számtan: ismétlik az eddigieket, a társas szabályt, — a különböző pénznemeket által változtatni; t.i. aranyat ezüstté, ezüstöt bankóvá — talán váltóvá? — és visszafelé. —

5. Ének: zsoltárok. Énekekből az alkalmiak, hangzataikkal, hangjegyekből. — a halotti énekekből, melyek nem zsoltár nótáira vannak.

6. Földrajz. A világ több részei, palestina, v. sz. föld különösen az osztrák birodalom.

7. Magyarhon polgári állapotja, kis Tükör szerént. —

8. Gazdaságtan.

9. Reformatio története.

10. Egészségtan csak röviden.

11. Imák.

VI.dik Év.

1. Vallástan: Heydelbergai Catechismussal ismerkedjenek, és a LXV.dik kérdéstől a LXXX ig tanulják.

2. Hübnerből: az ó és új szövetséget ismételjék, csak önbeszédjük módján.

3. Olvasás bibliából, helyek kikeresése; bibliai mondatok.

4. Számtanból: a múlt évet ismétlik.

4. Ének a múlt évekkel.

7. Magyarhon története. —

8. Gazdaságtan.

9. Mezei rendőrség.

10. Taníttassanak a fogalmazásban, levelek, foylamodványok, adó és kötlevelek, nyugtatványok írásában gyakoroltassanak.

11. Kéziratok olvasásában gyakoroltassanak naponként írjanak.

12. Urasztalához készíttessenek vasárnaponként, különösen pedig exámentól nagy péntekig.”

A tantervet 18 pontos útmutató egészítette ki, melynek — a körvizsgáló bizottságok felállításán kívül — egy pontja különösen érdekes: az egyházmegyei könyvtárnak be kellett szerezni a „legjobb és legújabb iskolai, kézi, nevelési és más e célra vonatkozó könyveket — azokat közzévetve, a tanítókkal ismertesse meg...” Az útmutató egyben serkenti is a tanítókat kis, szakmai magánkönyvtárak létrehozására.

A reformátusok tehát megpróbálták egységesíteni alsó fokú oktatásukat, egységes követelményrendszert próbáltak állítani egyházközség, tanító, tanuló elé, és megszervezni mindezek felügyeletét, a tananyagban közhasznú ismereteket tanítani, és megoldani a tanító „szakmai továbbképzését”. Mindez a múlt század közepén óriási előrelépés.

Az iskolalátogatottság arányszámának emelése azonban ők sem tudták megfelelően keresztülvinni. Jól mutatják ezt a vizsgákon rögzített létszám adatok. Ezek szerint

— az első osztály a legnépesebb, míg a gyerek

az írás-olvasás és számolás elemeit elsajátítja, járjon csak iskolába;

— a tavaszi exameneken szinte mindig magasabb a létszám, nem egy helyen óriási a különbség a tavasszal és ősszel vizsgát tevők száma között. Az ok nyilvánvalóan az, hogy a tanulók nyáron szüleiknek a munkában segítenek, s az őszi—téli—tavaszi időszakban járnak csak iskolába, mikor mezőgazdasági munkák hiányában idejük szabadul fel.

Mindezek a tények azonban semmit sem vonnak le a XVIII—XIX. századi református iskolaügy érdemeiből, hogy felismerték és megpróbálták változtatni az alsó fokú oktatás hatékonyságát gátló körülményeken, ami — mint láttuk — nagyon sokszor sikerült is nekik.

Az evangélikus kisiskolákról sajnos még kevesebbet tudunk. Ami csekély adatunk van, az a Bach-korszakból származik, bár nem kétséges, hogy a XVIII. században — hasonlóan a katolikusokéhoz, illetve a reformátusokéhoz — kialakult az az iskolahálózat, amelynek szabadságharc utáni állapotáról itt közölt szörványadataink előkerültek.

Az iskolákról hiányoznak a kimutatások, így összehasonlító adataink sincsenek. Fennmaradt azonban a régió legjelentősebb evangélikus népességgel rendelkező helysége iskolájának, a Kővágóórsinek 1850. február 18-án kelt felmérése, mely a tanulói létszám adatokon kívül elsősorban a tanító körülményeire terjedt ki. Az összeírás szerint két iskola működött Kővágóórsön, az — éppen 10 éve működő — felsőbb „nyelvszati latin iskola”, melyben mind a négy felekezet gyermekei megtalálhatók, ezenkívül egy evangélikus felekezeti elemi iskola, melybe néhány zsidó gyermek is járt:⁴¹

Kővágóórs evangélikus iskolái 1850. február 18-án kelt jelentés szerint

Az iskola jellege	„Állása”	„Szüksége”	Tanulólétszám
„Egy nyelvészeti latin iskola”	„A Zalavidéki ev. esperesség által adakozások útján 1840-ben építtetett és többek által aláírt Kötelezvényekben foglalt mintegy 4000 pf. tőke évenkénti kamatjából fizettetik a tanító 120 pf. s 2 öl tüzi fával, s az iskola egyéb szükségei fedeztetnek. Egy szobában egy tanító alatt tanítatik 2 Classis, különben a két emeletű épület áll 2 iskola teremből, hét szobából, két konyhából, kamrából s a szükséges pinczéből s földszinti két boltból. Különös észrevétel: Az érintett tőkének 1/8 da veszélyben forogván az iskola biztos alap-tőkéje csak 3500 frt. tesz.”	„A két Classishoz szükséges két tanítói terem, valamint a tanítói lakás is megvan, szükségeltetnek a két Classishoz még egy tanító egyén. A tanító eddig fizetését rendszeresen megkapta.”	Valamennyi fiú ebből: katolikus 2 református 1 evangélikus 8 izraelita 8 összesen 19.
„Egy elemi iskola”	„Az épület áll a tanító számára két szobából, egy konyhából, Oskola teremből, s az udvaron, vagnak még a gazdasághoz szükséges épületek. Tanítói járandóság egy évre: 30 váltófrt. s minden tanulótól 30 váltó frtok tanítási díj. 20 p. m. rozs. 6 1/2 szántó föld s annak termése, 30 petrence széna 6 öl tüzi fa s bor gyűjtés.”	„Az Oskola terem elég tágas a tanulók befogadására; egy tanító elegendő, a ki különben Cántor is; fizetését rendszeresen megkapja.”	42 fiú, 41 lány ebből: 80 evangélikus 3 izraelita.

Anyaegyház	Leányegyház	A gyülekezet keletkezési ideje (M = más forrás szerint)	A gyülekezet lélekszáma (x = nincs adat a forrásban)			A lelkész neve
			1836	1848	1854	
KÖVÁGÓÖRS	Balatonszepezd Gulács Köveskál Szigliget Keszthely	1550 (M: 1613)	852	693	807	Horváth Zsigmond (1838) Király József (1848)
SZENTANTALFA	Zánka Tagyon Monoszló Balatonhenye	1762 (M: 1787)	390	240	360	László Gábor (1838) Erdöss Márton (1848)
KAPOLCS	10 község, közte Monostorapáti	reformáció idején	x	x Monos- torapá- tiban 6	1325	Lájpczig János

Iskola székhelye	Tanító neve	Tanulólétszám		A leányegyházak közül iskolával rendelkezik
		1848	1854 (összesen)	
KAPOLCS	Azt, hogy melyik iskolába jártak a monostorapáti gyerekek, nem lehet megállapítani. Iskola van: Kapolcson: Dörögdon, Balatonöcsön.			
KÖVÁGÓÖRS	Mátis Samu (1848) Eöszé Zsigmond (1854 segédlelkész is) Cséry Sándor	90	105	Balatonszepezd
SZENTANTALFA	Horváth Sándor	20	45	Zánka

A KÁLI-MEDENCE IZRAELITA ISKOLÁI

Az izraelita népiskolákról egyetlen, de teljesre törekvő felmérés 1851-ben készült. Látna az izraelita iskolaügy különösen elhanyagolt voltát, sokrétűségét és a szakmai felügyelet hiányát Ferenc József 1850. szeptember 20-án kiadott rendeletével egy Magyar Koronatoronország, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság területén egy izraelita iskolaalap megteremtését indította el. Az egymillió forintos „Israelitischer Schulfond” létrehozásával az említett két koronaország izraelita iskoláit kívánta fejleszteni, vagy ahogy a rendelet fogalmazott: „lehetőségessé tétetett a zsidó iskolák rendezése”. Zala vármegyében hat hitközségnek összesen 33 620 pengőforintot kellett a Schulfondba fizetni, a tapolcai hitközség „részesedése” ebből az összegből 3720,20 pengőforint volt. Az ösz-

szeg egyébként „a Megyében lévő hat járásbeli zsidóságra népesség és vagyonosság tekintetben vételével” lett kivetve, ezt nyolc féléves részletben kellett befizetni a nagykanizsai adóhivatalba.⁴³

A végrehajtást a német alaposagra jellemző felmérés vezette be. A közigazgatási hatóságok feladatává tették az összeírások községenkénti elkészítését, amit a helybeli katolikus esperesnek kellett hitelesíteni. Ezek után biztosra vehetjük, hogy egyetlen — a múlt század közepéről — származó izraelita népiskola-összeírásunk hiteles.

Az egyes, fejlettebb kereskedelemmel rendelkező mezővárosok kivételével elég vigasztalan képet nyújt az izraelita népiskolák helyzete. A tanító általában képzetlen talmudista volt, aki a hitközség házában tanított, ott is lakott, és járandóságát is a hitközségtől kapta: némi pénzt és

„koszt—kvártélyt”. Ezért tanította írásra, olvasásra, számolásra, de mindenekelőtt vallásanra a zsidó gyermekeket.

Más volt a helyzet az izraelita magániskolákban, ahol rendkívül magasan képzett tanítók oktattak magas színvonalon. A Káli-medencében ilyen volt a kövágóörsi zsidó iskola.⁴⁴

Mint mindegyik felekezethél, itt is élesek a különbségek iskola és iskola között. Ezt mindenekelőtt a hitközségek vagyoni helyzete határozza meg: melyik milyen képzettségű, milyen gyakorlott tanítót tudott fogadni és mennyiért. Ezek a régiók viszont szoros összefüggésben vannak a gazdasági és településszerkezettel.

Az összeírás szerint tehát 7 helységben 7 iskola működött, két községben kettő-kettő, öt községben egy-egy. A 109 iskolás korú gyermek közül 53 részesült oktatásban, ez a tanulók 50% -a. (A megyei átlag 72%).

Az összeírás évét követő tanévben, 1852-ben átalakult a közeli hitközségi központ Tapolca, és a legjelentősebb Káli-medencei község, Kövágóörs, tehát a tapolcai járás két legnagyobb hitközségének elemi oktatási rendszere. Ez időből van egyetlen adatunk arra, hogy ebben a két iskolában mit tanítottak. Ebben az évben ugyanis a hit-

községek „a magány tanintézetekben nyert általános és felügyelet nélküli oktatásnak céliránytalanságául meggyőződve Tapolcán és Kövágóörsön egy nyilvános tanintézetet léptetett életbe, melyekben a növendékek az elemi osztályon kívül 3 osztályba soroztatnak”.

Ezekben a nyilvános iskolákban a következő tantárgyakat oktatták:⁴⁵ *elemi és első osztály*: olvasás, számtan, vallásan, írás, *Második és harmadik osztály*: vallásan, magyarok rövid története, magyar nyelv, héber nyelv, német nyelv, földleírás, olvasás, helyesírás, számtan, Jósok- és Szentírás.

A felsőbb osztályokban tehát megjelennek a kereskedelmi tevékenységhez szükséges tárgyak, az akkori iskolákhoz viszonyítva sokkal szélesebb körű alpműveltség elsajátítását teszi ez lehetővé. A gyerekek két (helységenként egy-egy) „alkalmas és feddhetetlen maga viseletű tanítók által nyerik az oktatást, egy 6 egyénből álló bizottmánynak felvigyázása mellett”.⁴⁶ A tapolcai iskolába 43, a kövágóörsibe 80 növendék járt, és azoknak a tanulóknak, melyek szülei nem tudták a tandíjat előteremteni, az oktatás ingyenes volt.

A tapolcai járás többi izraelita iskoláját így jellemzi a közigazgatási főbíró egyik jelentése,

A Káli-medence falvaiban a következő községekben működtek zsidó népiskolák

Helység	Az iskola száma és jellege	Osztályok száma	A hitközségben lévő 6–13 éves gyermekek száma	Tényleges tanulólétszám	A tanító		Megjegyzés
					neve	havi jövedelme (K = „koszt-kvártély”)	
BALATONHENYE	1 magán	1	8	7	Goldstein S.	K + 8 Ft	„képzettség nélküli talmudista” Sahter is
KÖVÁGÓÖRS	2 magán	1–1	56	28	Kraus V.	K + 16 Ft	„többéves gyakorlattal és kiváló képzettséggel rendelkezik”
KÁPTALANTÓTI	1 magán	1	7	6	Kohn V.	K + 6,5 Ft	„Minden ráteremttség nélkül oktat”
KÖVESKÁL	nincs iskola	—	6	—	—	—	—
SALFÖLD	1 magán	1	2	2	ismeretlen	K + 5 Ft	kezdő tanító, együttal sahter is
SZENTANTALFA	2 magán	1–1	25	10	Freud S. A. Slesinger	K + 3–8 Ft	„képzettség nélküli talmudisták”
SZENT-BÉKKÁLLA	nincs iskola	—	5	—	—	—	—

mely sajnos igaz a medence többi izraelita iskolájára is: „... a vallás, mint egyéb tan tanítás, többnyire minden paedagogi ismeret nélküli met-szők — schachter — által adatik elő a növendé-keknek”.

A legnagyobb negativuma tehát az izraelita elemi oktatási rendszernek a magántanítói rendszer és a központi irányítás teljes hiánya, és ebben a vigasztalan képen üde folt Tapolca és Kővágóörs mezővárosok hitközségeinek dicséretes törődése iskoláikkal. Meg kell azonban jegyezni, hogy ebben a két mezővárosban éltek a legmódsabb kereskedők.

Talán ez is oka annak, hogy a szerényebb anyagi eszközökkel rendelkező hitközségek válogatás nélkül kényszerültek felfogadni tanítót, bárkit, aki vállalkozott a tanításra, ugyanis gyermekeik vallásos nevelését ott is biztosítani kívánták — mint Salföldön —, ahol csak két tanuló volt az iskolában.

...

A XVIII. és XIX. századi adatok alapján önként adódik a megállapítás: a káli falvakban valamennyi felekezet sokkal nagyobb figyelmet fordított az iskoláztatásra, mint a korabeli Zala vármegye más vidékén.

A 10 helységben tehát — a XIX. század közepén már — egy időben 21 felekezeti kisiskolával kell számolnunk, s ha azt is számba vesszük, hogy a kővágóörsi református gyerekek a köveskáli református iskolába jártak (naponta oda-vissza összesen hét kilométert gyalogolva), az evangélikusoknál a balatonhenyei gyerekek a szentantalfai (5 km), a köveskáli evangélikus gyerekek a kővágóörsi (3,7 km), a monostorapátiak — való-

Helység	Felekezeti kisiskola van = +, nincs = -			
	róm. kat.	ref. evang.	izr.	
Balatonhenye	—	+	—	+
Káptalantóti	+	—	—	+
Kékkút	+	—	—	—
Kővágóörs	+	—	+	2+
Köveskál	+	+	—	—
Mindszentkál	+	—	—	—
Monostorapáti	+	—	—	—
Salföld	+	—	—	+
Szentantalfa	+	+	+	2+
Szentbékáll	+	—	—	—
10 helységben összesen	9	3	2	7

színűleg a kapolcsi (5,8 km) iskolába jártak, a felekezeti oktatást — a távolságok figyelembevételével — megoldottnak kell tekintenünk.

A Balaton-felvidéken azonban az sem volt ritka, ha a gyerekek más felekezetű iskolába jártak tanulni.

Ha a megye egészére nézve nem is változhat meg álláspontunk, a Káli-medence falvait vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy jól kiépített, sőt némely területen tudatosan és tervszerűen fejlesztett alsó fokú oktatási rendszerrel állunk szemben, melynek további tökéletesedését a lakosság szemlélete akadályozta, s ebben az időben alakult ki az az alsó fokú iskolahálózat, melyre a kiegyezést követően ráépülhetett a korszerű közigazgatás és oktatási igazgatás modern, polgári szervezete.

JEGYZETEK

Rövidítések — Abkürzungen

- BENDA, 1977 = BENDA Kálmán: Az iskolázás és az irni tudás a dunántúli parasztság körében a XVIII. század második felében.
(In: PAB—VEAB Értesítő, 1977. A Dunántúl településtörténete II/. 1767—1848. II. kötet)
- HALÁSZ, 1981 = HALÁSZ Imre: Zala megye katolikus népiskoláinak és tanítóinak helyzete a Bach-korszak első éveiben.
(In: Zalai Gyűjtemény, 16. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1980—1981. Zalaegerszeg, 1981.)
- HALÁSZ, 1983 = HALÁSZ Imre: Önkényuralmi közigazgatás és iskolapolitika Zala megyében a Bach-korszak elején. (Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat.)
- KOSÁRY, 1980 = KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. (Budapest, 1980.)
- KOTNYEK, 1978 = KOTNYEK István: Alsó fokú oktatás Zala megyében 1918-ig. (Zalai Gyűjtemény, 9. Zalaegerszeg, 1978.)
- MÉSZÁROS, 1968 = MÉSZÁROS István: A magyar nevelés története, 1790—1849. (Egyetemes neveléstörténet, 32—35. füzet. Budapest, 1968.)
- MÉSZÁROS, 1981 = MÉSZÁROS István: Az iskolaügy-

történet Magyarországon, 996—1777. között (Budapest, 1981).

SZÁNTÓ, 1981 = SZÁNTÓ Imre: A katolikus népművelés Magyarországon, 1711—1848.

(In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus LXIX. Szeged, 1981.)

Egyéb rövidítések

- Balatonhenye, jkv. = A balatonhenyei református iskola jegyzőkönyve.
- DREL. = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa.
- Köveskál, jkv. = A köveskáli református iskola jegyzőkönyve.
- OL.HTTL. = Magyar Országos Levéltár. Helytartótanácsi Levéltár.
- ZML. = Zala Megyei Levéltár.

1. Köszönettel tartozom Szabó Béla ny. levéltárvezetőnek, ki fáradságos munkával magyarra fordította a latin nyelvű forrásokat, dr. Kotnyek Istvánnak, aki

- rendelkezésemre bocsátotta cédulaanyagát, de mindenekelőtt dr. Lackovits Emőkének, aki az általa felfedezett balatonhenyei és köveskáli református iskolai jegyzőkönyveket publikálásra átengedte. Köszönöm továbbá Irmái Mariannának a dolgozat kivitelezéséhez nyújtott technikai segítségét. Értékes és önzetlen segítségük nélkül nem készülhetett volna el jelen tanulmány.
2. BENDA, 1977; 37. p.
 3. ZML. IV. 1. g.
 4. BENDA, 1977; 39. p.
 5. SZÁNTÓ, 1981; 3—4. p. A kérdésről bővebben: ORTUTAY Gyula: Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában (ETHNOGRAPHIA, 1962/4.); KOSÁRY, 1980; és MÉSZÁROS, 1968.
 6. Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). (Budapest, 1960). 256—264. p.
 7. KOSÁRY, 1980; 95. p.
 8. MÉSZÁROS, 1968; 125. p.
 9. BENDA, 1977; 35. p.
 10. MÉSZÁROS, 1981; 424. p.
 11. Az adatok forrása:
1770. KOTNYEK, 1978; 35—36. p.
1777. OL.HHTL. 99. XI. A. 115.
1796. ZML. IV. 1.b. 1796. március 14. 8. szám.
 12. KOTNYEK, 1978; 21. p.
 13. KOTNYEK, 1978; 22. p.
 14. KOTNYEK, 1978; 35—36. p.
 15. OL.HHTL. 99. XI. A. 115.
 16. 1 pozsonyi mérő: 62,498 liter.
 17. A stóla és a temetések utáni jövedelem átlagosan értendő.
 18. Perselypénz.
 19. Ez érthető a tanítási év hosszára is, de a gyerekek életkorára is.
 20. Urbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában, I. Dunántúl (Budapest, 1970). 386—399. p.
 21. MÉSZÁROS, 1968; 126—127. p.
 22. BENDA, 1977; 35. p.
 23. HALÁSZ, 1981; 116. p.
 24. ZML. IV. 1. b. 1796. március 14. 8. szám.
 25. KOTNYEK, 1978; 51—56. p.
 26. Uo.
 27. HALÁSZ, 1981; 105. p.
 28. Uo.
 29. A népességi adatok: Fényes Elek: Magyar Ország-
nak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben (Pest, 1836). 490—496. p.
A létszámadatok: ZML. IV. 151. 1851. X. B. 1257.
 30. KOSÁRY, 1980; 111. p.
 31. KOSÁRY, 1980; 436. p. Dr. Mészáros István egyetemi docens véleménye szerint már 1778 előtt is elfogadottak tekintették ezt a korhatárt „iskolaköteles” kornak, később ezt törvényben is rögzítették.
 32. Balatonhenye; jkv.
superintendens = református egyházkerület egyházi elnöke.
tractualis = református egyházkerület. Az „Első Deák Oskola” valószínűleg a legelső grammatikai osztály jelenti.
 33. Köveskál; jkv.
 34. Uo.
 35. Uo.
 36. Balatonhenye; jkv.
 37. Balatonhenye; jkv. és Köveskál; jkv.; HALÁSZ, 1983. összevetése alapján.
 38. DREL. 217. a. IV. kötet 48. p.
 39. HALÁSZ; 1983. 223—229. p.
 40. Köveskál és Balatonhenye jkv.
 41. ZML. IV. 151. 1850. X. B.
 42. HALÁSZ; 1983. 231—235. p.
 43. ZML. IV. 151. 1851. X. B.
 44. ZML. IV. 151. 1851. X. B.
 45. ZML. IV. 151. 1852. X. B.
A „Jósok- és Szentírás”. Valószínűleg Jósok és Szentíratok. A Prófétákról és egyéb Szentíratokról van szó. A Jósok Ballagi (Bloch) Móric bibliafordításából került a tananyagba. (Landesmann Györgynek, a Magyar Zsidó Levéltár vezetőjének szíves közlése, melyért ezúton mondok köszönetet.)
 46. Uo.

IMRE HALÁSZ

ZUM BILDUNGSWESEN DER DÖRFER DES KÁL-BECKENS

Der Autor stellt, gestützt auf bibliographische, aber vor allem archivarisches Quellen, nach Glaubensgemeinschaften die Entwicklung, Veränderung, Herausbildung des Volksbildungswesens der kleinen Gegend des Balaton-Hochlandes, des geographisch, ökonomisch, ethnographisch einheitlichen Kál-Beckens, bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts dar.

In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts hatte die Mehrheit der Bevölkerung noch kein Bedürfnis nach dem Lernenlassen ihrer Kinder, nach Schreibkundigkeit. Ihre Kultur war die traditionelle Bildung der Bauern, die sie im Laufe der Jahre, mit den Griffen der alltäglichen Arbeit sich von Tag zu Tag aneignete. Schreiben- und Lesenkönnen war nicht notwendig, denn auf dieser Stufe der Entwicklung der Schriftlichkeit und der Amtsorganisation war noch ein einziger schriftkundiger Mensch im Dorf genug. Das ist der Lehrer, der die schriftlichen Angelegenheiten als Dorfnotar versieht. (Im Jahre 1777 konnten von den 59 Unterzeichnenden einer Zusammenschreibung nur vier ihren Namen schreiben.)

Ende des 18. Jahrhunderts unternahmen die einzelnen Glaubensgemeinschaften immer mehr Versuche, ihr eigenes — seit langem vernachlässigtes — Schulsystem zu entwickeln. Diese Entwicklungsversuche gipfelten in

der I., danach II. Ratio Educationis, später in den „Regeln der Grundschulen Ungarns”.

Wir wissen von drei katholischen Schulregistrierungen im 18. Jahrhundert. In den Registrierungen wurden neben der Anzahl der Schüler und dem zu vermittelnden Lehrmaterial detailliert sämtliche Einkommen der Lehrer erfaßt, so sind aus den Erfassungen wichtige, mit der Lebensweise und dem Lebensniveau zusammenhängende Schlußfolgerungen ziehbar. Wir können feststellen, daß die Lehrer nirgends weder zu den reichsten noch zu den ärmsten Bewohnern des Ortes gehörten, mit ihrem Gehalt, das sie von der die Schule unterhaltenden Gemeinschaft bekamen — in Hinsicht der Wohlhabenheit —, nahmen sie einen Platz in der Mittelklasse der Dörfer ein.

Sämtliche katholischen Schulen der kleinen Gegend waren auf dem Niveau der Zeit tätig, in Hinsicht ihrer Ausstattung, Funktion und Verhältniszahl des Schulbesuches aber lagen sie über dem in der Verwaltungseinheit registrierten Durchschnitt.

Das Schulwesen der Juden betreffend, kamen ab der Mitte des 19. Jahrhunderts eventuelle Angaben zum Vorschein. Auf Grund eines einzigen Querschnittes kann keine Entwicklung nachgewiesen werden, jedoch kann man feststellen, daß die einzelnen Glaubensge-

meinden auf die Schulbildung außerordentliche Sorge verwendeten. Die Regierung arbeitete zu jener Zeit am Zustandekommen eines „Israelitischen Schulfonds“, während dessen Vorbereitung auch die Situation der einzelnen Schulen ergründet wurde.

Das evangelische Schulwesen betreffend, verblieben außerordentlich wenige und sporadische Angaben, aber aus den Angaben des Jahres 1850 können wir registrieren, daß in jedem Ort, dessen Einwohnerschaft der entsprechenden evangelischen Konfession angehörte, Glaubensgemeinschaft ihre Schule besaß.

Zu jener Zeit wurden von der reformatorischen Glaubensgemeinschaft die meisten und ergebnisreichsten Versuche zum Heben ihrer Schulen auf ein hohes Niveau getan. Man erkannte, daß das Fehlen der zentralen Lenkung und des einheitlichen Systems von Anforderungen das Haupthindernis des Fortschritts waren. Und man erkannte dies nicht nur, sondern allein diese Glaubensgemeinschaft unternahm Schritte — und ergebnisreiche Schritte — zur Beseitigung der Mängel. Innerhalb des kirchlichen Rahmens wurden das Lehrmaterial und das System der Anforderungen vereinheitlicht, und man gründete eine besondere Kommission, die die Tätigkeit der Lehrer untersuchte, welche aber nicht mit den „*cannonica visitatio*“ identisch war,

denn sie untersuchte nur die Lehr- und Erziehungsmethoden des Lehrers sowie deren Wirksamkeit.

Die bis dahin regellosen Schuljahrgänge wurden in sechs Jahrgänge eingeteilt, dabei bestimmte man die einzelnen Lehrfächer sowie das zu vermittelnde Lehrmaterial.

Mit diesen Veränderungen, dem Aufstellen des kirchlichen Lehrsystems und dessen strenger, konsequenter Durchführung stand das reformatorische Schulwesen in Hinsicht des Schulwesens aller Glaubensgemeinschaften an der Spitze.

Das Schulwesen des Ungarns des 18. und 19. Jahrhunderts erhielt öfter die Beschuldigung, daß es mit seinem vernachlässigten Netz von Ausbildungsstätten nicht den Ansprüchen der Zeit entsprechen konnte.

In den 10 Orten der kleinen Gegend bestanden in der Mitte des vergangenen Jahrhunderts zu gleicher Zeit 21 Glaubensschulen (9 römisch-katholische, 3 reformatorische, 2 evangelische, 7 israelitische), und die Berücksichtigung nach Glaubensgemeinschaften sowie die erhaltenen Ergebnisse begründen in großem Maße — zumindest das untersuchte, geographisch und ethnographisch begrenzte Gebiet betreffend — die Revidierung der unwahren Ansichten und regen die Synchronuntersuchung des Konfessionsschulwesens — auch auf der Ebene kirchlicher und Verwaltungseinheiten — an.